

III. RECENZJE – REVIEWS – РЕЦЕНЗИИ

Acta Baltico-Slavica, 34
SOW, Warszawa 2010

Baltu valodu atlans. Prospekts (Baltų kalbų atlasas. Atlas of the Baltic languages), Rīga–Vilnius 2009, ss. 183.¹

Bałtycki atlas językowy powstał dzięki współpracy zespołów językoznawców z Łotwy (Latvijas Universitāte, Latvijas Universitātes Latvišu Valodas Institūts) i Litwy (Lietuvių Kalbos Institutas). Redakcja i wstęp do części łotewskiej jest dziełem Anny Stafeckiej, do litewskiej Danguolė Mikulėnienė. Autorkami komentarzy są Anna Stafecka, Ilga Jansone (z Łotwy) oraz Rima Baceviučūtė i Asta Leskauskaitė (z Litwy). Mapy w wersji elektronicznej narysował Edmundas Trumpa z Łotwy.

Atlas stanowi zapowiedź większej całości, jest tomem sygnalnym, stąd w tytule informacja – *prospekts*. Zapewne z tej perspektywiczności wynikają koncepcje nie do końca udane w pojedynczym tomie.

Bałtycki atlas językowy kontynuuje manierę niektórych prac z zakresu geografii lingwistycznej, a mianowicie publikacje wielkoformatowe. Na pewno nie ułatwia korzystania z *Atlasu* jego rozmiar (A3), zwłaszcza że w zbliżonym formacie (A3+) jest publikowany *Ogólnosłowiański atlas językowy*, który dotyczy kilkakrotnie większego obszaru. Jednak przejrzystość map i zróżnicowana kolorystyka w dużym stopniu rekompensują tę niedogodność.

Część zasadniczą *Atlasu* poprzedza interesujące wprowadzenie w postaci kilkunastu stronnicowych rozdziałów. Są to:

- *Żywe i wymarłe języki bałtyckie,*
- *Dialekty łotewskie i ich klasyfikacja,*
- *Dialekty litewskie i ich klasyfikacja,*
- *Ogólny przegląd badań z zakresu geografii lingwistycznej języka łotewskiego,*
- *Ogólny przegląd badań dotyczących geografii lingwistycznej języka litewskiego,*
- *Główne zasady opracowywania map i komentarzy „Atlasu języków bałtyckich”,*
- *Transkrypcja fonetyczna dla dialektów łotewskich,*
- *Transkrypcja fonetyczna dla dialektów litewskich.*

¹ Obszerne omówienie *Bałtyckiego atlasu językowego* przez jedną ze współauterek tego opracowania znajduje się w tym tomie „Acta Baltico-Slavica” na s. 37.

Jak podają autorki w rozdziale *Główne zasady opracowywania map i komentarzy „Atlasu języków bałtyckich”* (s. 48–49), u podstaw tego *Atlasu* leżą mapy i komentarze *Atlasu języka litewskiego* (LKA), *Atlasu dialektów języka łotewskiego* (*Leksyka*) (LVDA), Ryga 1999, nieopublikowane materiały z kartoteki LVDA, odpowiedzi na pytania kwestionariusza *Atlasu języków europejskich*, które są przechowywane w Instytucie Języka Łotewskiego i Instytucie Języka Litewskiego Uniwersytetu Łotewskiego. Wykorzystano również oddzielne prace monograficzne. Ponadto eksцерpowano leksykę ze *Słownika języka litewskiego*, ze *Słownika języka łotewskiego* Kārliša Milenbahsa i Jānisa Endzelinsa oraz ze słowników poszczególnych gwar.

Zmapowane materiały dialektologiczne zarówno z Łotwy, jak i Litwy były zbierane (prawie jednocześnie) przez około 30 lat – od połowy lat 50. XX wieku. Dlatego też mapy odwzorowują stan dialektów języka litewskiego i łotewskiego w drugiej połowie XX wieku. *Atlas* ma więc już charakter historyczny, a dane w nim zawarte w znacznym stopniu odbiegają od stanu współczesnego. Autorki podkreślają (s. 41), że na przykład dzięki pracom nad *Atlasem języka litewskiego* udało się zebrać materiał z szybko zanikających, tradycyjnych gwar południowo-zachodniego pogranicza na Litwie, w okolicach miejscowości: Kernavė (Kiernów), Maišagalā (Mejszagoła), Nemenčinė (Niemenczyn), Paberžė (Podbrzezie), Butrimonys (Butrymańce), Eišiški (Ejszyszki), Kalesninkai (Koleśniki), Šalčininkai (Soleczniki) i in., jak i za jej granicami na Białorusi, m.in. w okolicach miejscowości Opca (Opsa) w rejonie brasławskim, w okolicach wsi Лаздуны (Łazduny) w obwodzie grodzieńskim, w okolicach wsi Гервяты (Gerwiaty) w rejonie ostrowieckim (Астравецкі раён), we wsi Азеркі (Oziorki) w rejonie grodzieńskim, we wsi Naujūju Girininku w rejonie szczuczynskim (Шчучынскі раён). Obecnie tradycyjne gwary litewskie są już tam w wielu miejscach szczątkowe lub zupełnie zaniknęły.

Ten walor utrwalenia dawnego stanu jest niezaprzeczalny. Jednocześnie chyba dość ryzykowne wydaje się zestawianie danych z tak rozległego przedziału czasowego akurat w okresie, kiedy następują bardzo dynamiczne zmiany cywilizacyjne. Nie bez znaczenia w przypadku Łotwy i Litwy jest odzyskanie niepodległości i ukształtowanie niezależnych bytów państwowych w latach 90. XX wieku, co bez wątpienia wpłynęło na sytuację językową.

Po części wstępnej zamieszczono komentarze do map desygnatów. Jest ich 12: *chmura, wierzchołek drzewa, jałowiec, ropucha, gołąb, skowronek, bocian, brukiew, pszenica ozima, przedział w spichlerzu do przechowywania zboża, stóg, kowal*. Każdy komentarz ma trzy wersje językowe: łotewską, litewską i tłumaczenie na angielski z obu języków bałtyckich.

Na początku komentarzy znajduje się informacja o numerach map atlasu łotewskiego i litewskiego, które były podstawą obecnego opracowania. Następnie zamieszczono ogólne wiadomości o kartografowanych realiach.

Najpierw wymieniono nazwy wspólne dla kilku języków (np. łot i lit. *kalvis*) i pokrewne (np. łot. *rupucis, rupulis, rupūzis* i in., lit. *rūpūžė, rūpužė, rūpuizė, rūpuizė, rūpužė, raupužė, rūpužė, rūpužė* ‘ropucha’ i in.) dla obu języków.

Charakteryzując wszystkie kartografowane wyrazy, podano nie tylko ich rozprzestrzenienie w gwarach łotewskich i litewskich, ale również objaśnienia etymologiczne, zarejestrowanie w obu językach w dawnych źródłach pisanych i przykłady poświadczeń w gwarach.

Dopiero po wszystkich komentarzach umieszczono mapy. Dwie początkowe mapy przedstawiają ugrupowania dialektów łotewskich i litewskich, omówione we wcześniejszych rozdziałach. Pierwsza mapa dotyczy podziałów gwarowych na Łotwie. Poszczególne zespoły gwarowe mają oddzielne kolory. Odcieniami koloru zielonego zabarwiono dialekt liwoński (*libiskais dialekts*), żółtego – dialekt środkowy (*vidus dialekts*), różnymi tonami koloru fioletowego – dialekt łatgalski (*augšzemnieku dialekts*). Dodatkowymi znakami zasygnalizowano substratowy język kuroński na obszarze dialektów środkowych na zachodzie kraju. Kolejna mapa obrazuje rozmieszczenie dialektów litewskich. Tu także posłużono się różnymi barwami w celu ukazania geograficznego zróżnicowania dialektalnego. Wyróżniono dwie zasadnicze grupy dialektów: żmudzki (*žemaičių tarmė*) i auksztocki (*aukštaičių tarmė*).

Siatka punktów jest gęsta. Zachowano podstawową numerację wykorzystaną w atlasach narodowych. Spis powiatów w LVDA (512) i wykazy punktów do LKA (704 plus punkty poza obszarem Litwy) znajdują się w części końcowej *Atlasu*. Autorki zaznaczyły, że do atlasu języka łotewskiego nie został zebrany materiał z licznych gwar przygranicznych (p. 453, 510, 456, 512, 508, 461, 455), w których z różnych przyczyn po II wojnie światowej nie znaleziono użytkowników gwar łotewskich. Nie zebrano materiałów gwarowych znajdujących się poza granicami Łotwy (Litwa, Estonia, Rosja, a także Syberia).

Kolejne mapy (niestety, nienumerowane) są ilustracją wcześniej zamieszczonych komentarzy. Wydaje się, że niepotrzebnym elementem, powiększającym objętość *Atlasu*, są zdjęcia (na stronach poprzedzających daną mapę) dobrze przecieź znanych z autopsji desygnatów. Być może taka koncepcja sprawdzi się w dalszych tomach, gdzie będzie chodziło o nazwy polisemiczne, trudne nieraz do jednoznacznego skojarzenia przez czytelnika i odniesienia do odpowiednich realiów.

Jeśli chodzi o metodę prezentacji materiału na mapach, posłużono się kilkoma metodami. Przeważają mapy płaszczyznowe, barwne (np. 'gołąb', 'pszenica ozima'). Zastosowano także kartogramy płaszczyznowo-punktowe (np. 'ropucha', 'stóg'). Mapy 'chmura' i 'bocian' są tylko punktowe. Posłużono się tu układem znaków różnicowanych pod względem koloru i kształtu.

Rozprzestrzenienie nazw współrzdennych w obu językach ukazano za pomocą pól jednego koloru, natomiast rozprzestrzenienie nazw pokrewnych – jednym kolorem w różnych odcieniach (np. na mapie 'jałowiec' – kolor zielony: łot. *kadiķis* / *kadeķis*, lit. *kadagys* / *kadugys*, *kadekis*...; pomarańczowy: łot. *paeglis* / *paegle* / *pāglis*..., ciemnożółty: lit. *ėglis* / *ėglius* / *eglis*...).

Lektura map i komentarzy w sygnałnym tomie *Atlasu* nie jest łatwym zadaniem. Jako czytelniczka oczekiwałamby zmiany układu treści. Bardziej wygodne byłoby mianowicie zgrupowanie danej mapy i komentarzy w jednym ciągu. Jednocześnie

mam świadomość, jak niezwykle trudnym zadaniem technicznym jest skomponowanie komentarza w trzech wersjach językowych i zaledwie jednej mapy.

Znajdująca się na końcu *Atlasu* bibliografia wskazuje na doskonałą znajomość (dawnych i najnowszych) opracowań z kręgu języków bałtyckich, natomiast pewien niedosyt budzą opracowania służące jako materiał porównawczy z terenów Słowiańszczyzny. Wykorzystano tylko tom I OLA (świat zwierzęcy), a nie uwzględniono tomu III (wydanego w Mińsku w 2000 roku), który obejmuje świat roślinny, czy tomu VIII (wydanego w Warszawie w 2003 roku), zawierającego zawody i życie społeczne. Ekskercpcja z *Etymologicznego słownika języka białoruskiego* (ESBM) kończy się na tomie V, a dotychczas jest już 12 tomów.

Bałtycki atlas językowy jest pracą bardzo ciekawą, pokazującą wspólnotę bałtyckiego obszaru językowego. Jednocześnie może stanowić podpowiedź dla innych badaczy dialektów, jak w nowoczesny sposób prezentować dawny materiał gwarowy. Dzięki ukazaniu zasięgów występowania desygnatów bardzo typowych, ogólnie znanych, zaczerpniętych głównie ze świata roślin i zwierząt istnieje możliwość zestawiania ich z najbardziej odległymi obszarami językowymi.

Dorota Krystyna Rembiszewska
Instytut Sławistyki PAN
Warszawa